

WALTER SAUER
Universität Wien

Aetas 38. évf. 2023. 1. szám, 179–187.
ISSN 0237-7934
DOI [10.14232/aetas.2023.1.179-187](https://doi.org/10.14232/aetas.2023.1.179-187)
www.aetas.hu

A Habsburgok „gyarmatbirodalma” és az osztrák identitás*

Hölgyeim és Uraim,

engedjék meg, hogy előadásom elején felhívjam figyelmüket az Osztrák Kulturális Minisztérium 2022 januárjában kiadott sajtóközleményére, amelyben a következőt olvashatjuk: „Habár Ausztriát történetileg nem tekintjük gyarmattartó hatalomnak, a kurrens kutatási eredmények arra utalnak, hogy a Habsburg Monarchia több szempontból is részt vett a gyarmati ügyekben.”¹

Ez a mondat azért is figyelemreméltó, mert elmozdulást jelent attól a kormány, a média és a civil társadalom többsége által is régóta képviselt állásponttól, miszerint a Habsburg Birodalom nem vagy csak minimális mértékben vett részt az európai hatalmak Európán kívüli expanziós törekvéseiben. Ez egyfajta nemzeti konszenzust jelentett, amit a *mainstream* történetírás szintén támogatott, és nemzetközileg is általánosan elfogadott volt. A múlt koloniális örökségéhez kapcsolódó kutatás, a témáról folytatott politikai vita főként Nagy-Britanniára, Franciaországra, napjainkban Németországra fókuszál, de nem Ausztriára, Svájcra vagy Skandináviára – ezen országok látszólag nem rendelkeznek koloniális múlttal.

Habár szemlélatómást egyértelműnek tűnik ez a felfogás – amit én *tagadó diskurzusnak* (*denialist discourse*) nevezek –, több kérdést mégis megválaszolatlanul hagy. Egyikük az alábbi paradoxonhoz kapcsolódik: „Ausztriának nem voltak gyarmatai, de terjedelmes gyarmati gyűjteménnyel rendelkezik.”² Ez pedig váratlan kihívássá vált azóta, hogy Macron elnök bejelentette: a francia múzeumokban őrzött, a koloniális kontextusban megszerzett műalkotásokat visszaadják a származási országoknak.³ Mindez Európában és Ausztriában is politikai nyomást generált, néhányan – mint például Achille Mbembe (kameruni történész) legutóbbi bécsi látogatásán – egyenesen erkölcsi kötelességről beszélnek. Azt jelenti mindez, hogy az Osztrák Köztársaságnak is vissza kell adnia egyes kiállítási tárgyakat vagy egész gyűjteményeket?

Ahhoz, hogy megalapozott választ adhassunk a kulturális javakkal és emberi maradványokkal kapcsolatos esetleges restitúciós igényekre, jobban meg kell értenünk, hogyan is gyűjtötték össze ezeket, van-e, és ha igen, akkor milyen az a koloniális kontextus, amire a

* A brit Német Történelmi Társaság éves konferenciáján elhangzott plenáris előadás (Sheffield, 2022. szeptember 8.) írásbeli változata. A konferencia programja elérhető:

<https://www.germanhistorysociety.org/archived-conference/2022/>, letöltés: 2023. január 05.

¹ Elérhető: https://www.bmkoes.gv.at/dam/jcr:7a3c8b97-db3f-425d-9a3f-03aa4ea6cae3/Austrian%20museums%20in%20colonial%20contexts_new%20expert%20committee.pdf, (letöltés: 2023. január 5.)

² Beurden: *The state of the debate*, az idézet a 425. oldalon.

³ Sarr–Savoy: *Rapport sur la restitution*, i. m.

restitúciós igényeket jogilag megalapozhatják. Nemcsak a Kulturális Minisztérium fenti közleményének a kontextusa ez, hanem annak a nemzetközi tanácsadó csoport létrehozásának is, amelynek feladata az, hogy ajánlásokat fogalmazzon meg a restitúciós politika és az osztrák szövetségi múzeumokban felerősödő, koloniális eredetet vizsgáló kutatások kapcsán.

Napjainkban kifizetődővé válik annak a néhány történésznek az erőfeszítése, akik, részben a hagyományos akadémiai körökön kívülről érkezve, már húsz évvel ezelőtt megkezdték Ausztria–Magyarország koloniális kötődéseinek (*entanglements*) vizsgálatát – még ha elköteleződésük kezdetben kevés érdeklődésre is tartott számot. Mit is jelentett valójában ez az újraértékelés? Célunk nyilvánvalóan nem az volt, hogy „alternatív tényeket” gyártunk. Szándékunkban az állt, hogy

hozzájáruljunk a kolonializmus szisztematikus megértéséhez, olyan rendszerként, amely különböző szerepeket játszó országokat foglalt magában – egyesek katonailag agresszív emberek voltak, mások a színpalak mögött működtek, de valamennyien a rendszer részeként fejlődtek és cselekedtek;

újraértelmezzük Ausztria modernkori történetét a kolonializmus kortárs értelmezéseinek fényében és valamennyi elérhető forrás alapján (a *tagadó diskurzus* ezek közül számosat nem méltatott figyelemre);

foglalkozunk az osztrák történelem azon ideológiai értelmezéseivel, amelyek – ahogyan azt egy pillanat múlva megkísérlem bemutatni – jobban kötődnek az identitáspolitikákhoz, mint a valósághoz. Ezek az értelmezések sajátos módon kívánják Ausztriát globális léptékben pozícionálni, elsősorban Németországgal szemben.

I.

A Habsburg Monarchia már nagyon korán bekapcsolódott a transzatlanti kereskedelemben – emlékezzünk csak a Bécs és Madrid közti szoros családi kapcsolatokra –, és a 18. század elejétől kezdve gyarmati telepeket (*outposts*) létesített Kelet-Afrikában, Indiában és Kínában. Erre meglehetősen későn került sor, mivel az uralkodó elitet lekötötték az Oszmán Birodalommal a Balkánon folytatott elhúzódó háborúk. Habár az Indiai-óceán térségével folytatott kereskedelmi kapcsolatok profitábilisek voltak, a gyarmatokat hosszú távon nem lehetett fenntartani. A 19. században kisebb-nagyobb koloniális érdekek váltakozását látjuk, és azt tapasztaljuk, hogy Ausztria figyelemre méltón távol maradt az Afrika megszerzéséért folytatott harctól. Valójában itt ragadható meg a nyugat-európai hatalmakhoz képest egy fontos különbség.⁴

Míndez azt jelenti tehát, hogy a Habsburg Birodalom – földrajzi kiterjedését tekintve a második legnagyobb, népességét tekintve a harmadik legnagyobb állam Európában 1900 körül – nem kapcsolódott a koloniális rendszerhez? Nem hiszem. Népszerű tévhit az, amely a kolonializmust világos kezdő és záró dátumokkal rendelkező, területek feletti állami szuverenitás rendszerévé egyszerűsíti. Szélesebb perspektívába helyezve viszont a kolonializmus egy folyamat is volt, ami évtizedes vagy éppen évszázados gazdasági, kulturális és politikai térfoglalást jelentett, jóval azelőtt, hogy ezek a térségek alkotmányos értelemben gyarmatokká váltak volna. A „formális birodalom” – ahogyan arra már az 1950-es években Gallagher és Robinson emlékeztetett – „inkább olyan, mintha a jéghegyek méretét és jelle-

⁴ A Habsburg Monarchia részvételére az európai koloniális törekvésekben lásd: Sauer (Hrsg.): *k. u. k. kolonial: Habsburgermonarchie*, i. m.; Sauer: *Habsburg colonial Austria–Hungary’s role*, 5–23.; Kotrba: *k.u.k. in Ostafrika*, i. m.; Loidl: *”Europa ist zu enge geworden”*, i. m.

gét kizárólag a vízfelszín feletti részek alapján ítélnék meg”,⁵ és ez ma már általánosan elfogadott az európai expanzív törekvésekről szóló történetírásban.

Ha kizárólag a jéghegy csúcsát nézzük, a Habsburgok Ausztriájának nagyrészt megkegyelmezhetünk (*Habsburg Austria seems largely off the hook*). Ausztria sehol sem hajtott végre népirtást Afrikában, ahogyan nem volt osztrák Savorgnan de Brazza vagy Cecil Rhodes vagy II. Lipót sem. Másfelől viszont az 1850-es évektől kezdve osztrák részvényesek számos sikertelen kísérletet tettek gyarmatok szerzésére, ami először nem sokkal a Szuezi-csatorna megnyitása előtt, majd 1900 körül fokozódott. Továbbá, gazdasági fellendülést, a haditengerészetbe történő masszív befektetéseket, a kínai, úgynevezett boxerlázadás elleni multilaterális beavatkozásban való részvételt és a gyarmati propaganda megerősödését figyelhetjük meg,⁶ ami talán lehetővé tehetné volna Ausztria gyarmati céljainak elérését. Ha az I. világháború nem szakította volna meg az események menetét, Ausztriára egy olyan kialakulóban lévő gyarmattartó hatalomként tekinthetnénk, amely – mai szemmel nézve szerencsére – túl későn jött ahhoz, hogy ezt a folyamatot befejezze.

Ha viszont a jéghegy víz alatti részét nézzük, a kép minden esetben sokkalta összetettebbé és ellentmondásosabbá válik. Az egyenlőtlen kereskedelmi kapcsolatok Ausztria vagy Ausztria–Magyarország egyoldalú hasznára formálódtak. A Monarchia részt vett a gyarmati ügyekkel foglalkozó összes többoldalú állami találkozón, beleértve a hírhedt berlini Kongó-konferenciát is, amelynek határozatait Bécs ratifikálta. Ezen túlmenően, különösen az 1850-es évektől kezdve, számos kalandor, misszionárius, turista, tudós és emigráns utazta be Afrika és Ázsia politikai tekintetben még független és így az európaiak számára részben „ismeretlen” régióit. Emlékezzenek a dél-szudáni katolikus misszionáriusokra vagy olyan emberekre, mint Emil Holub, Oscar Baumann, Teleki Sámuel és Ludwig von Höhnel, akik az elsők vagy az első európaiak között voltak a mai Zambiában, Ruandában/Burundiban és Észak-Kenya területén. A sort tovább is folytathatnánk. Akár szándékosan, akár csak mellékesen bizonyítékokat gyűjtöttek a tájképződményekről, az éghajlati viszonyokról, a települési és közlekedési struktúrákról, a gazdasági potenciálról és nem utolsósorban a politikai, társadalmi és kulturális viszonyokról; s legtöbbjük kulturális tárgyi gyűjteményekkel, természeti példányokkal és esetenként emberi maradványokkal tért vissza. Valamennyien részesei voltak a globális Dél általános gyarmati destabilizációjának.

Egyesek egy sajátos osztrák (–magyar) gyarmatosítás előfutárjainak tekintették magukat, mások más európai hatalmak szolgálatába álltak, és így hozzájárultak azok területi terjeszkedéséhez: Nagy-Britanniához (Dél-Szudánban és Kelet-Afrikában), Portugáliához (Angolában), Belgiuméhoz (Kongóban) és különösen Németországhoz (Kelet-Afrikában és a Csendes-óceán térségében). Többen terjedelmes útleírások publikálásával népszerűsítették a távoli országokat felfedező hős fehér ember toposzát, és erősítették a helyi viszonyok derogatív jellegét, sőt hozzájárultak a rasszista felfogás megszilárdulásához.

A konvencionális diskurzus – amit én *tagadó diskurzusnak* nevezek – ragaszkodik ahhoz, hogy Ausztria–Magyarország a gyarmati ügyekben nem volt releváns tényező, az ilyen jellegű tevékenysége alapvetően nem volt politikai jellegű, inkább akadémiai kutatásra irányulónak tekinthetjük. Ennek a megközelítésnek a klasszikus bizonyítékát találjuk a bécsi Földrajzi Társaság elnökének, Emil Tietzének a beszédében, amelyet Emil Holub, Dél-Afrika népszerű „felfedezőjének” temetésén mondott 1902-ben: „Amikor más országok,

⁵ Gallagher–Robinson: *The Imperialism of Free Trade*, 1.

⁶ Mindez a századfordulós magyar palamentben és a sajtóban is megfigyelhető, lásd: Csaplár-Degovics: „*Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink*”, 252–255. (A fordító megjegyzése.)

más nemzetek utazói idegen földre indulnak, az nem mindig, de nagyon gyakran olyan konkrét célok érdekében történik, amelyek elérése közvetlenül vagy közvetve szülőföldjük javát szolgálja, legyen szó politikai, gyarmati vagy kereskedelmi szempontokról. Normális körülmények között az osztrák utazónak nincs más mozgatórugója, mint maga a tudomány iránti szeretet és az a vágy, hogy felfedezései vagy gyűjteményei révén bővítse a más országokról szóló ismereteket.”⁷

Két érdekes pontot figyelhetünk meg itt: 1. Tietze különleges minőséget, ha nem éppen felsőbbrendűséget tulajdonít az osztrákoknak – ideológiai elem ez, amelyre később még visszatérek, és 2. szétválasztja egyrészt a kereskedelmi vagy stratégiai érdekeket (amit gyarmatinak nevez), másrészt a tudományt, amelyet egyetemes hasznosságúnak fog fel, mivel az elősegíti Európa számára a világ megértését. Ez a meggyőződés a *tagadó diskurzus* sarokkövévé vált országunkban: Mivel az osztrákok a kutatásra fordították erőfeszítéseiket, értelemszerűen nem tekinthetők gyarmattartóknak.

A gyarmatosítás kortárs felfogásából azonban világossá válik, hogy a tudomány rendkívül releváns volt a gyarmati terjeszkedésben, az Európán kívüli társadalmak gyengítéséhez, meghódításához és uralásához, valamint erőforrásaik kiaknázásához való rendszerszintű hozzájárulásként. *Gyakorlati* értelemben a földrajz, geológia, nyelvészet, szociológia és más tudományágak ismerete nélkülözhetetlen volt a gyarmati uralom megteremtéséhez és fenntartásához. *Hosszabb távú* perspektívából nézve, a gyarmatokról származó kutatási eredmények valóban hozzájárultak Európa 19. és 20. századi fejlődésének óriási dinamikájához: egyrészt új technológiák és termékek kifejlesztéséhez, másrészt ahhoz az információs hegemoniához, amit Európa, vagy amit globális Északnak nevezünk, ma is élvez. A kolonializmusról folytatott tudományos munka egyoldalú folyamat volt, amely olyan világrendszerhez vezetett, amelyet még mindig az Észak ismeretelméleti dominanciája jellemez. Michael Adas szavaival élve: „Különösen az ipari korszakban a tudomány és a technológia volt a nyugati dominancia forrása az afrikai és ázsiai népek, férfiak és nők felett, valamint a férfiaké a nők felett az európai és amerikai társadalmakban.”⁸

Hogy csak néhány példát említsek:

Az 1850-es évek végén a *Novara* flottilla körülhajózta a földkerekséget, aminek célja az volt, hogy hangsúlyozza Ausztria újbóli megjelenését a nemzetközi szinten, külföldi piacokat kutasson fel, széles körű tudományos és gyűjtői feladatokat végezzen, de felhatalmazást kapott arra is, hogy a Nikobár-szigeteket osztrák gyarmattá nyilvánítsa;

Emil Holub az 1870-es években a helyi királyságok társadalmi és politikai struktúráit vizsgálta Botswana-ban és Zambiában azzal a hosszú távú céllal, hogy osztrák telepes közösségeket hozzanak létre ebben a régióban;

Oscar Baumann geográfus 1890 körül lefektette az északi vasútvonal alapjait (ma is létezik) a későbbi Német Kelet-Afrikában;

Heinrich v. Foullon-Norbeeck geológus 1895–1896-ban részt vett az osztrák haditengerészet által szervezett Salamon-szigeteki expedícióban, hogy nikkelérc-lelőhelyeket keresen a Csendes-óceán térségében. (A helyi lakosság ellenállásának esett áldozatul, és azóta nem a gyarmatosítás, hanem a tudomány „mártírjaként” tartják számon!)

Ha az osztrák „terepmunkások” a helyszínen, éppúgy, mint az otthoni „fotelelemzők”, nagymértékben részt vettek a globális Délel kapcsolatos ismeretek gyűjtésében, értelmezésében és rendszerezésében – és valóban így volt –, akkor nem elszigetelten dolgoztak, nem voltak apolitikusak, hanem nagyon is gyakorlatias gyarmati érdekeket szolgáltak – legyen

⁷ Idézi: Sauer (Hrsg.): *k. u. k. kolonial: Habsburgermonarchie*, 7.

⁸ Adas: *Machines as the Measure of Men*, 4.

az földrajz, természettudomány, nyelvészet, antropológiai tanulmányok vagy fajkutatás. Ezt nem lenne szabad tagadni. A gyarmatosítás és a tudomány kölcsönös egymásra utaltsága tudatának hiánya legjobb esetben is naivítás, legrosszabb esetben pedig igazolja a tudománnyal való visszaélést, az információk manipulálását, amellyel a történelemben és a jelenben is mindenütt találkozunk.

II.

Az Ausztria gyarmati múltjával kapcsolatos értelmezések gyakran kapcsolódtak az identitáspolitikához. Ha az Ausztriáról és a gyarmatosításról szóló diskurzustörténetet a 19. század végétől vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a *tagadó* megközelítések *igenlővel* váltakoztak attól függően, hogy Ausztria hogyan akarta pozícionálni magát a nemzetközi térben, ami pedig a nemzeti érdekekhez és identitásokhoz is kapcsolódott.

Tekintsünk röviden vissza az 1900-as évek elejére. Idéztem már Tietze híres gyászbeszédéből, amely a tudományt és a kutatást sajátos osztrák külföldi „hivatásnak” fogta fel – ellentétben más országok kutatóinak állítólagos érdekezérelt tevékenységével. Ennek az érvnek egy hasonló, de vallásos változatát a katolikus missziós mozgalom *grande dame*-ja, Maria Theresien Ledóchowska grófnő (1901) fogalmazta meg: „Tegnap este elhangzott [...], hogy ha Ausztriának gyarmatai lennének Afrikában, az nagyobb lelkesedést váltana ki a missziók iránt a katolikus nép körében, mint amire megannyi találkozó, beszéd és röpirat képes. Ami engem illet, ellenkező véleményen vagyok, és büszke vagyok arra, hogy Ausztriának még nincsenek gyarmatai Afrikában, mert ettől még eszményibb a missziós tevékenysége.”⁹

Mind Tietze, mind Ledóchowska véleményét felfoghatjuk annak tényszerű igazolásként, hogy a Habsburg Monarchia kudarcot vallott a századforduló előtti gyarmatszerzésben. Ők nem voltak gyarmatellenesek, hanem lemondó attitűdöt képviseltek, amelyet a gyarmati politikákról való tudatos „lemondásként” interpretáltak. Ezt a megtapasztalt gyengeséget vélt erőnné alakították át – figyeljük meg Ledóchowska beszédében az „eszményi” kifejezést! Hallgatólagosan etikai különbséget teremtett a multikulturális Osztrák–Magyar Monarchia és a nyugat-európai nemzetállamok, köztük Németország között.

Ausztria másoknál kevésbé agresszív és emberbarátibb ábrázolása hosszú múltra tekint vissza. Kisértést érzek, hogy visszamenjek egészen a 17. század közepéről származó, a Habsburg-dinasztiát a háborúk megvívása helyett házassági szövetségek létrehozásáért méltató panegirikus költeményig: *Bella gerant alii / tu, felix Austria, nube. / Nam quae Mars aliis / dat tibi diva Venus*. Határozottan fontosnak tartom Franz Grillparzer *Ausztria dicsérete (Loblied auf Österreich)* című dalát is, amely szerepel az *Ottokár király tündöklése és bukása* címmel 1825-ben bemutatott drámájában. Generációk óta ez az osztrák hazafiság kulcsszövege, és az osztrák karaktert és mentalitást a német elé helyezi. A *tagadó diskurzus*, amikor az osztrákságot megkülönbözteti más európai mentalitásoktól azzal, hogy magasabb erkölcsi értékeket tulajdonít neki, olyan retorikai alakzatot használ, amely már korábban is jelen volt a hazafias hagyományban és a „Habsburg-mítosz” kontextusában.

A 20. század elején Habsburg–Ausztriában azonban a puha hatalomra (*soft power*) való hivatkozások nyilvánvalóan defenzívában voltak, miközben az agresszív és populista irányzatok teret hódítottak. Összehangolt együttműködés jött létre a kormány, a katonaság és az ipar képviselői között, és Ausztria–Magyarország balkáni és tengerentúli befolyási övezete-

⁹ Ledóchowska: *Die Antisclaverei-Bewegung*, 23. Ennek ellentmond: Thaurer: *Österreichs Missionsanteile*, 3–4.

inek szisztematikus kiterjesztésére törekedtek.¹⁰ A külpolitika militarizálódott és agresszív-vé vált, amint azt Bosznia-Hercegovina 1908-as anektálása is megmutatta, és terveket dolgoztak ki Szerbia anektálására és szárazföldi folyosó biztosítására Szaloniki felé, ami az anatóliai olajtartalékok ellenőrzése felé tett [első?] lépéssé válhatott volna.¹¹ A *tagadó diskurzust* az ellenkezőjére fordítva, a radikális álláspontok a Habsburg Monarchia „rendeltetéséről” (*destiny*) beszéltek, hogy gyarmatokat szerezzen (nem pedig lemondjon róluk): „Ausztia–Magyarország is tekintélyes gyarmati vívmányokra tekinthet vissza történelmében, amelyek feljogosítanak bennünket és *kötelességünk*ké teszik számunkra, hogy részt vegyünk az Európán kívüli modern gyarmatosító tevékenységben.”¹² (Kiemelés az eredetiben.) És mindaddig, amíg érvényesült az a feltételezés, hogy a központi hatalmak győztesen kerülnek ki az első világháborúból, követelték, hogy a békeszerződés megkötésekor Ausztia–Magyarország vegye át az antant gyarmatait.

Nem meglepő, hogy ezek a radikális gyarmatosító álláspontok németbarát jellegűek voltak (csakúgy, mint a hivatalos külpolitika), és az 1918 végén megalakult Osztrák Köztársaságban a kis német nacionalista pártokban és egyesületekben tovább is fennmaradtak. Erősen kötődtek a gyarmati revizionizmushoz, az egykori német gyarmatok visszaszerzését célzó mozgalomhoz, amely meglehetősen befolyásos volt a weimari köztársaságban és a korai nemzeti szocialista uralom alatt, de népszerű maradt Ausztriában is.¹³ Ebben az időben növekvő érdeklődést figyelhetünk meg Ausztia gyarmatosító tevékenysége kapcsán mind a 18. századi kelet-indiai társaságok, mind a későbbi felfedezők és különösen azok iránt, akik a bismarcki Birodalom szolgálatában álltak. Ezeket a tevékenységeket a későbbi évek német imperializmusának előfutáiraiként értelmezték. A bécsi Természettudományi Múzeumban megrendezett különleges kiállítás (*Az ostmarki németek mint kutatók és gyűjtők gyarmatainkon. Az Ostmark részesedése a német gyarmati területek feltárásában és fejlesztésében*) az új főigazgató, Hans Kummerlöwe 1939-ben, egy évvel azután, hogy a fasiszta *Reich* megszállta Ausztriát, az alábbi szavakkal mutatta be: „A kiállítás célja az, hogy kis léptékben [ugyan, de] bizonyítékul szolgáljon arra, hogy az Ostmark igen jelentős szerepet játszott a világháború előtti és utáni német gyarmatosító tevékenységben.”¹⁴

Mindez mutatja, hogy a gyarmatosítással kapcsolatos attitűdök milyen gyorsan változhatnak a politikai keretektől függően. Míg a lojalisták (értsd: a Habsburg dinasztia emlékéhez hűek) fenntartásukat fejezték ki a gyarmatosító kalandokkal szemben, a közvéleményben a németbarát irányzatok a gyarmatosítás felé hajlottak, mivel ez lehetőséget teremtett arra, hogy részt vegyenek a németek Európán kívüli gyarmatosító sikereiben, legyenek azok akár valóságok, akár kitaláltak. A történelem menete azonban szükségessé tette ennek a szemléletnek a megváltoztatását: 1945-ben Ausztia felszabadult, és visszanyerte függetlenségét. A gyarmati revizionista eszmék erőteljes terjesztése most az ellenkezőjére változott. Ahogyan a feltámadott ország „Hitler első áldozataként” tekintett magára, és hirdette: „semmilyen felelősség nem hárul rá” a politikai terror, a holokauszt és a Wehrmacht háborús bűnei kapcsán, ahogy a gyarmati terjeszkedés tekintetében sem. Hugo Hassinger geográfus 1947-ben *Ausztia részesedése a Föld felfedezésében* címmel megjelent könyvében több helyütt szinte szóról szóra hasonlóan nyilatkozik Emil Tietze negyvenöt évvel korábbi

¹⁰ Kolm: *„Ich gebe für diesen Dreck nicht einen Kreuzer...”,* 207–234.

¹¹ Angermeier: *Der österreichische Imperialismus, 777–792.*; Fenske: *Imperialistische Ansätze,* 245–263.

¹² Seyfert–Mahr: *Denkschrift betreffend die Notwendigkeit,* 76.

¹³ Suda: *Reichskolonialbund in Österreich,* i. m.

¹⁴ *Führer durch die Sonderschau,* 3.

kijelentéséhez: „Az Ausztriából érkező kutató mindenestre mentes lesz attól a gyanútól, hogy az anyagi érdekeket a tudománnyal ötvözze, és politikai hatalmi törekvéseket szolgáljon, hiszen még abban az időben is, amikor Ausztria nagyhatalom volt, kutatói [...] mindig megőrizték önzetlenségüket és idealizmusukat, kutatómunkájukat pedig belső készletéből, nem csupán megbízásból végezték.”¹⁵

Ironikus, hogy 1945 előtt Hassinger a nemzetiszocializmus híve volt, és részt vett a Balkán Harmadik Birodalom általi növekvő gazdasági hasznosítására irányuló tervek kidolgozásában¹⁶ –inkább az ellentéte volt tehát azoknak az önzetlen kutatóknak, akikről fantáziált. Mindazonáltal *tagadó* megközelítése paradigmátikus jelleget öltött, és erős megerősítő választ kapott, különösen az 1950-es és 1960-as évek konzervatív intellektuális légkörében. Nyilvánvaló, hogy Tietze és Hassinger gyarmati érdeklődésének az akadémiai idealizmusba való szublimációja erős érzelmi reakciókat váltott ki, és hasznos elemnek bizonyult Ausztria háború utáni identitáskeresésében. „Ausztria a zenén keresztül hódította meg a világot” – írta August M. Knoll szociológus 1947-ben, ami értelemszerűen azt jelenti, hogy ez a hódítás nem „hatalmi politikán keresztül” történt.¹⁷ Ausztria kulturális és tudományos nagyhatalomként való pozicionálása nyilvánvalóan helyettesítette az elveszett politikai nagyhatalmi státuszt a Monarchia felbomlása után, és irányt adott egy kis állam számára az egyre bonyolultabb világban.

Az 1970-es években – a szociáldemokrata kormányzás korszakában – a bel- és külpolitikában bekövetkezett változások Ausztria nemzetközi szerepének ezzel ellentétes felfogását eredményezték, és új dimenziót adtak a diskurzusnak. Az 1955-ben önmaga által választott örök semlegességi státusz újraértelmezésével az Egyesült Nemzetek keretein belül vállaltak kezdeményező szerepet, különös tekintettel az Új Nemzetközi Gazdasági Rendről szóló tárgyalásokra, valamint az el nem kötelezett mozgalommal való szorosabb kapcsolatokra – ez utóbbi szervezet megfigyelői státuszt biztosított Ausztriának.

Ha nem is gazdasági okokból, a harmadik világ számos országával – egykori gyarmatokkal – működtek együtt és építettek ki kapcsolatokat. Ebben az összefüggésben hasznosnak bizonyult a külpolitika számára, hogy ragaszkodjon hozzá: Ausztria a történelem során sohasem volt gyarmatosító hatalom. A *tagadó diskurzus* folytatódott, de megváltozott konnotációkkal: már nem bánkódott a kormányzat a korábbi hatalom elvesztése miatt, hanem ajtónyitóként tekintettek rá az Európán kívüli világ felé, mégpedig igen sikeresen.

III.

Befejezésül hadd tegyek egy utolsó megjegyzést. Ausztria (Ausztria–Magyarország) kolonialis múltjába bepillantani nyilvánvalóan nem elvont (teoretikus) gyakorlat, ami üres térben történik – és ugyanez igaz Európa más, általában nem gyarmattartóként számon tartott országaira is, mint például Svájc, a skandináv országok, de Ausztria–Magyarország utódállamaira, mint a Cseh és a Szlovák Köztársaságra és természetesen magára Magyarországra nézve is. Előadásomban azt próbáltam bemutatni, hogy Ausztriában a gyarmati hagyatékkal kapcsolatos megközelítések a birodalmi és a köztársasági rezsim idején egyaránt a tagadás és a megbecsülés között mozogtak, és ezek az elmozdulások az identitás és az érdekek változásait tükrözték.

Hasonló folyamatok ma is felismerhetők: Az olyan nemzetközi trendek, mint a gyarmati kontextusból származó műalkotások régóta esedékes visszaszolgáltatása megkívánják

¹⁵ Hassinger: *Österreichs Anteil*, 14.

¹⁶ Svatek–Hassinger: *Wiens deutsche Sendung*, az idézet a 170. oldalon.

¹⁷ Idézi: Sauer (Hrsg.): *k. u. k. kolonial: Habsburgermonarchie*, 7.

Ausztriától – és más országoktól –, hogy újraértékeljék álláspontjukat. A *Black Lives Matter* mozgalom megjelenése rámutatott a többségi lakosság és az intézmények részéről megnyilvánuló gyarmati mentalitás és a rasszizmus különböző formáira. Alternatív történelemértelmezések előmozdításával a történészek hozzájárulnak ehhez a fejlődéshez – nem ideológiai feltevések alapján, mint a korábbi időkben, hanem komoly történelmi elemzéseken keresztül.

Ausztriának a koloniális tevékenységekben való összetett szerepvállalásáról és az európai gyarmati rendszerben vállalt múltbeli részvételéről folytatott komoly vitából a jelenre vonatkozóan bizonyos kérdések merülnek fel:

Hogyan alakítja az ország a bevándorlókkal és menekültekkel kapcsolatos politikáját; hogyan kezelik a történelemből fakadó gyarmati gondolkodásmódot, beleértve az idegengyűlöletet és a rasszizmust;

a gyarmati múlt hozzájárult-e ahhoz a kiváltságos helyzethez, amelyet az ország ma a globális Északon belül élvez – globális szinten van-e felelőssége a növekvő társadalmi egyenlőtlenség, az ökológiai rendszer fenntarthatatlanságának létrejöttében?

Az osztrák társadalom – és általában az európai társadalmak – ilyen és hasonló kérdésekre adott válaszai így vagy úgy, de ismét hatással lesznek az identitás és az önmegértés megkonstruálására. Ez teszi témánkat oly annyira időszerűvé.

Fordította: VUKMAN PÉTER

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

Az Osztrák Kulturális Minisztérium sajtóközleménye.

https://www.bmkoes.gv.at/dam/jcr:7a3c8b97-db3f-425d-9a3f-03aa4ea6cae3/Austrian%20museums%20in%20colonial%20contexts_new%20expert%20committee.pdf, (letöltés: 2023. január 5.)

Szakirodalom

Adas, Michael: *Machines as the Measure of Men. Science, Technology and Ideologies of Western Dominance*. Ithaca–London, 1989.

Angermeier, Heinz: *Der österreichische Imperialismus des Generalfeldmarschalls Conrad von Hötzendorf*. In: Albrecht, Dieter – Kraus, Andreas – Reindel, Kurt (Hrsg.): *Festschrift für Max Spindler*. München, 1969. 777–792.

Beurden, Jos van: *The state of the debate on disputable collections from colonial contexts. Austrian notes*. In: Schönberger, Pia (Hrsg.): *Das Museum im kolonialen Kontext. Annäherungen aus Österreich*. Wien, 2021. 416–430.

Csaplár-Degovics Krisztián: *„Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”. Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914)*. Budapest, 2022.

Fenske, Hans: *Imperialistische Ansätze in Österreich im 19. Jahrhundert*. In: Fenske, Hans. et al. (Hrsg.): *Historia integra. Festschrift für Erich Hassinger zum 70. Geburtstag*. Berlin, 1977. 245–263.

Führer durch die Sonderschau „Ostmarkdeutsche als Forscher und Sammler in unseren Kolonien.” Ein Anteil der Ostmark an der Erforschung und Erschließung der deutschen Kolonialgebiete. Wien, 1939.

Gallagher, John – Robinson, Ronald: *The Imperialism of Free Trade*. *Economic History Review*, vol. 6. (1953) No. 1. 1–15. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1953.tb01482.x>

- Hassinger, Hugo: *Österreichs Anteil an der Erforschung der Erde. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Österreichs*. Wien, 1949.
- Kolm, Evelyn: „Ich gebe für diesen Dreck nicht einen Kreuzer...”: *Finanzkapital und imperialistische Politik in Österreich-Ungarn*. In: Matis, Herbert (Hrsg.): *Historische Betriebsanalyse und Unternehmer*. Festschrift für Alois Mosser. Wien, 1997. 207–234.
- Kotrba, Franz: *k.u.k. in Ostafrika: Die Habsburgermonarchie im „Scramble for East Africa”*. Wien, 2015.
- Ledóchowska, M. Theresia: *Die Antislaverei-Bewegung und die St. Petrus Claver-Sodalität*. *Echo aus Afrika*, Jg. 13. (1901) H. 2. 21–29.
- Loidl, Simon: *„Europa ist zu enge geworden“*. *Kolonialpropaganda in Österreich–Ungarn 1885 bis 1918*. Wien, 2017.
- Sarr, Felwine – Savoy, Benedict: *Rapport sur la restitution du patrimoine culturel africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle*. Paris, 2018.
- Sauer, Walter: *Habsburg colonial: Austria-Hungary’s role in European overseas expansion reconsidered*. In: Krobb, Florian (ed.): *Colonial Austria: Austria and the overseas*. *Austrian Studies*, vol. 20. (2012) 5–23. <https://doi.org/10.1353/aus.2012.0006>
- Sauer, Walter (Hrsg.): *k. u. k. kolonial: Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika*. Wien–Köln–Weimar, 2002.
- Seyfert, Richard – Mahr, Adalbert: *Denkschrift betreffend die Notwendigkeit eines überseeischen Kolonialbesitzes für die österreichisch-ungarische Monarchie und die Richtlinien einer solchen Kolonialpolitik*. Wien, 1917.
- Suda, Benjamin: *Reichskolonialbund in Österreich: Vorläufer, Akteure und Struktur der Kolonialbewegung von den 1920er-Jahren bis zu seiner Auflösung 1943*. Diplomarbeit. Wien, 2020.
- Svatek, Petra – Hassinger, Hugo: *Wiens deutsche Sendung im Donaauraum (1942)*. In: Klemun, Marianne (Hrsg.): *Wissenschaft und Kolonialismus*. *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, Jg. 9. (2009) H. 2. 163–170.
- Thauren, Johannes: *Österreichs Missionsanteil in Vergangenheit und Gegenwart*. Wien, 1935.